

Живі. Всупереч

Макар із дружиною Вірою звикли працювати не покладаючи рук. Цього ж учили доньок. Тому і жили в достатку, бо заробили на нього потом і кров'ю. А потім — колективізація. Усе стало колгоспним. Незгодних куркулів, що не хотіли віддавати своє, — на каторгу. Так сталося і з Макаром. А дружину Віру з дітьми та іншими земляками вивезли на Урал і кинули посеред лісу — з десятком сокир і кількома пачками сірників. Наглядачі згодом повернуться по тих, хто вижив. Повезуть чоловіків на лісоповал. Знову заберуть усе.

Це драматична й правдива історія родини автора. Його рідня пережила розкуркулення та голод, висилку й каторгу, війну та повоєнну руїну. Як і сотні інших замордованих, скалічених «благами» радянської влади. У них відібрали все: дім, родину, спокій, право розпоряджатися власною долею. Але там, де позбавляють усього, лишається одне бажання - вижити. Попри все. І жити. Всупереч.

Від лауреатів конкурсу
«КОРОНАЦІЯ СЛОВА»

ЖИВІ ВСУПЕРЕЧ

ІРИНА МЕЛЬНИЧЕНКО
ВАДИМ ГЕРАЩЕНКО

КСД

ЖИВИ
ВСУПЕРЕЧ

ІРИНА МЕЛЬНИЧЕНКО
ВАДИМ ГЕРАЩЕНКО

ЖИВІ В СУПЕРЕЧ

РОМАН

ХАРКІВ
2021 КСД

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2021

ISBN 978-617-12-9000-6 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Дизайнер обкладинки Анастасія Трепак

Мельниченко І., Геращенко В.

М48 Живі. Всупереч : роман / Ірина Мельниченко, Вадим Геращенко. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. — 480 с.

ISBN 978-617-12-8892-8

Макар із дружиною Вірою звикли працювати не покладаючи рук. Цього ж учили доньок. Жили в достатку, бо заробили на нього потом і кров'ю. А потім — колективізація. Усе приватне майно стало колгоспним. Куркулів, що не хотіли віддавати своє, — на каторгу. Так вчинили і з Макаром. А Віру з дітьми та іншими земляками вивезли на Урал і кинули посеред лісу — з десятком сокир і кількома пачками сірників. Наглядачі згодом повернуться по тих, хто вижив. Там, де позбавляють усього, лишається одне бажання — жити. Всупереч усьому.

УДК 821.161.2

© Геращенко В. О., 2021

© Мельниченко І. Г., 2021

© Depositphotos.com / mpaniti, kuso, Macstrunk, yacobchuk1, обкладинка, 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2021

Вступне слово

Ця оповідь — трагедія не лише нашої родини (особисто бабусі та її сестри — Любові Макарівни Геращенко та Антоніни Макарівни Деревської), але й маленький клаптик полотна історії всього народу України — могла бути втрачена навек. Хоч як ми любили бабусю, її щедрі сімейні застілля, галушки та крученики, розповіді, схожі на страшну казку, та все ж не спромоглися записати їх за життя. Лише коли її не стало, спохопилися: пішла від нас не просто рідна людина, а цілий світ, у який більше неможливо зазирнути та розгадати його. Пішла й забрала із собою стільки незвіданого: болю, радощів, пригод, волі до життя, сили, що вистачало на десятьох, простих життєвих мрій та смиренності, яких нам було не досягнути.

І лише за кілька тижнів, розбираючи бабусині речі, ми знайшли скарб. Не під деревом у саду і не в старій скрині — у звичайному столику коло ліжка. Кілька листочків, списаних її каліграфічним почерком із безпомилковою орфографією, на першому з яких було виведено «Моя біографія». Це виявився не звичайний щоденник турбот та переживань, а справжня історична довідка: багатий фактами логічний виклад подій у чіткій послідовності. На кількох сторінках нам відкрилась та частина історії, про яку ніхто з тих, котрі пережили її, не любить розповідати: занадто багато страху, занадто багато болю. Розкуркулення родини, виселення її на Далекий Схід, холод, голод, утрата найрідніших, вороги серед друзів та друзі серед ворогів — усе це оживало перед нашими очима.

Бабуся подбала про те, щоб пам'ять жила, навіть коли її самої не стане. А ми пообіцяли собі подбати, щоб ця пам'ять стала спільною. Бо не лише наша родина зіткнулась із цим — в Україні було знищено-розкуркулено 52 тисячі господарств так званої першої та 112 тисяч господарств другої категорії, сотні тисяч українців вивезли до Сибіру, позбавивши дому, надії та життя. А ті, що вижили й залишились там, вимушено втратили національну ідентичність.

Нашій родині пощастило (якщо вважати це щастям): дві сестри, Любов та Антоніна, повернулись додому, вийшли заміж та дали життя всім нам — великій кількості дітей та внуків. Про щасливі дні до, повні жаху та голоду дні *під час* та сповнені надії дні *після*

перебування на Далекому Сході й оповідає ця книга. Сухі факти тут перекликаються з уривчатими спогадами, а десь навіть зі здогадками, але ми намагалися зробити все, щоб цей строкатий візерунок долі правдиво вписався в полотно української історії, доповнивши її, як багато інших історій до цього.

Кожна родина — це окрема історія. А сукупність цих родин-історій і є справжньою історією країни.

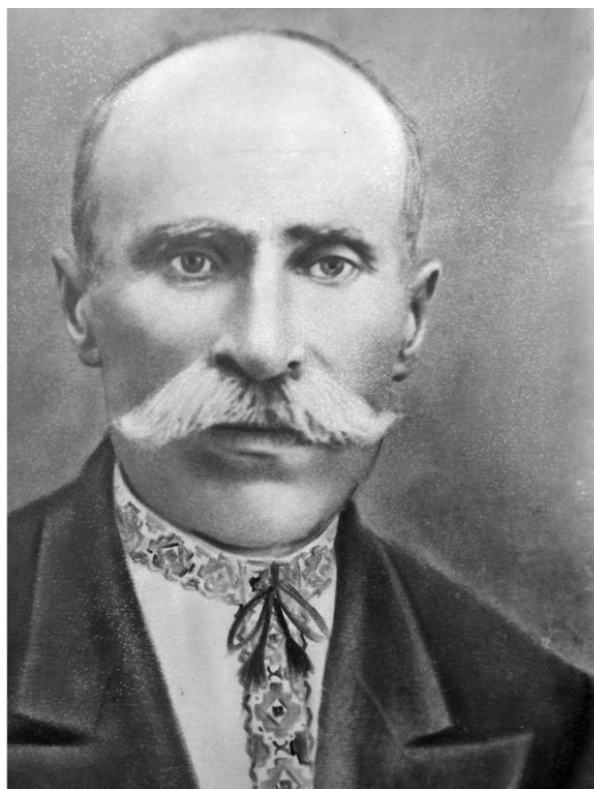
Родина Геращенко

Моя біографія

Група живих

Дата	Наличне		приплод		переведено		куплено, полу-		привес	итого	продано		переведені				
	животних		переведено		из других		чено в інших				государст-			в другие			
	голов	вес	голов	вес	голов	вес	голов	вес			голов	вес			группы		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
	<p>Я народилася в деревні Марківці Новомильського повіту на Закарпатській р-н. 1919 року 15 березня.</p> <p>Батько: Владислав Зіньків 1885 р. народився в Марківці.</p> <p>Мати: Віра Заїковна 1884 р. народилася в Марківці.</p> <p>Брати: Петро Макарович 1910 р. - " - "</p> <p>Василь Макарович 1925 р. - " - "</p> <p>Віталій Макарович 1927 р. - " - "</p> <p>сестра Антоніна Макарівна 1929 р. - " - "</p> <p>Училась в школі в Марківці, а потім в школі в с. Гайвороні.</p> <p>У 1929 р. батько розлучився з матір'ю, і вони пішли в місто Івано-Франківськ.</p> <p>В 1930 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1931 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1932 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1933 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1934 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1935 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1936 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1937 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1938 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1939 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1940 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1941 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1942 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1943 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1944 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1945 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1946 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1947 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1948 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1949 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1950 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1951 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1952 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1953 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1954 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1955 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1956 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1957 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1958 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1959 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1960 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1961 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1962 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1963 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1964 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1965 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1966 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1967 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1968 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1969 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1970 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1971 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1972 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1973 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1974 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1975 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1976 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1977 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1978 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1979 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1980 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1981 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1982 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1983 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1984 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1985 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1986 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1987 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1988 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1989 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1990 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1991 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1992 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1993 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1994 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1995 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1996 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1997 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1998 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 1999 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2000 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2001 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2002 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2003 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2004 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2005 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2006 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2007 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2008 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2009 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2010 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2011 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2012 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2013 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2014 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2015 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2016 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2017 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2018 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2019 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2020 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2021 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2022 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2023 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2024 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p> <p>У 2025 р. я пішла в школу в с. Гайвороні.</p>																

Історія життя Деревської Любові Макарівни, яку вона написала власною рукою перед смертю

Деревський Макар Зіновійович

*Зліва направо: Деревський Петро Макарович (син); Деревський Василь Макарович (син);
Деревський Макар Зіновійович (батько); Деревська Антоніна Макарівна (дочка); Деревська
Віра Ісаківна (мати); Деревська Любов Макарівна (дочка)*

№ 173 Учетно-посемейная карта

1. На семью списана Деревская Вера Ивановна

2. Происхождение из с-ва Украины Закарпатского округа

3. Выселена из из той же местности 20 июня 1934

4. Национальность русская

5. Сведения о семейном положении:

№ п/п	Фамилия, имена и отчество членов семьи (включая и главу семьи)	Отношение к главе семьи	Дата рождения	Характеристика	Грамотность (какое высшее образование)	Социальность (какое основное ремесло занят)	Отношен к семье к 1934	Отношен к семье к 1934
1.	<u>Иван Деревский</u>	<u>сын</u>	<u>20/10/1886</u>		<u>неграмот.</u>	<u>земледелец</u>		
2.	<u>Вера Деревская</u>	<u>дочь</u>	<u>18/10/1909</u>		<u>грамот.</u>	<u>домохозяйка</u>		
3.	<u>Александр Деревский</u>	<u>сын</u>	<u>1921</u>		<u>грамот.</u>	<u>домохозяйка</u>		
4.	<u>Вера Деревская</u>	<u>дочь</u>	<u>1926</u>		<u>неграмот.</u>	<u>домохозяйка</u>		
5.	<u>Александр Деревский</u>	<u>сын</u>	<u>1928</u>		<u>неграмот.</u>	<u>домохозяйка</u>		

Иван Деревский
20/06/34

Лия на архивного
№ Деревский В. И.
20/06/34
И. И. И. И. И.

Облікова картка сім'ї Деревських

6. Есть ли родственники, кто именно и где они находятся Муж Макар 3
Репевский находится на ссылке в Котласе

7. Сведения о передвижениях:

№ № по порядку	Место назначения для поселения (указать точный адрес)	В какой хозоргана и, на каких работах используется	Когда, куда и чьим распоряжением переброшены
	<u>Старый Облас</u>	<u>на 8^м разрезе</u>	
	<u>Индустриальный район</u>	<u>на Шпалочке</u>	
	<u>Скопелкино</u>		
	<u>1/2 83</u>		

8. Отметки о дисциплинарных взысканиях

9. Прочие отметки Ссылка в Стар. Аршиш 1/2 мая 1951г.
ссылка в лес поселка в местности 1/2 коровы

Відомості про пересування сім'ї

Частина 1

Розділ 1. Повернення

Серпень 1929 року

Задушливий серпневий вітер безжально гнав перекотиполе. Хоча не пора ще було цим галузистим жмутам трави усихати, відриватися від свого коріння й мандрувати світ за очі, корячись безжальним потокам повітря, та непомірна пекельна спека не залишила їм і найменшого шансу: випалювала вщент і землю, і пагінці, і трави, відбирала живильні соки, аж доки ті не здались і не відірвались од землі. Так і котився жмут із переплутаними стебельцями — уже й не розбереш, де яке, — полем та лугом, полем та лугом, аж до Гуляйпільського району, наче приваблений спорідненою назвою, наче під тихий шепіт: «Тут тепер буде твій дім», — і, звісно ж, обманутий. Вітер-блукач жартівливо довіяв, підняв догори, покрутив і погнав далі, на північний схід, до Мар'янівки, де звивається Верхня Терса, про яку ще кажуть, що вона «неправильно тече». Доніс та щодуху пожбував на каміння — аж розлетілось перекотиполе на клапті, погубивши всі гілочки, що з них складалося, пустивши їх униз течією у вільну — чи то пак останню — путь. Деякі втонули одразу, решта ж пішли за водою, шукаючи хоч якоїсь долі, поки не вхопила їх смаглява дівоча рука.

— Тримай, Васильку! Он ти паличку шукав, а її тобі вода вернула.

Малий Василько, що до цього плакав і витирив очі притрушеним курявою рукавом, аж засяяв. Лише щойно він грався на березі та малював на чорній землі чоловічків, щойно впустив паличку в річку й зарюмсавав, а сестра Люба кинула своє читання та взялась допомагати в пошуках — аж ось і паличка знайшлась. Та ще й краща за попередню!

Малий уже й забув про смуток та взявся домальовувати тим чудернацьким персонажам руки й дивакуваті головні убори. А Люба, підібравши спідницю, сіла на давно зрубану колоду та знову поринула в читання. Чи не щохвилини вона кусала нігті, а інколи здивовано скрикувала, і луна від того скрику розходила над рікою і віддавала гусячим гелготінням, що поволі наближалось. І ледь устигла втомлено видихнути й загорнути книгу, як почувла:

— Любаню! Ти чого так кричиш? Усіх гусей мені розлякаєш! — молодша сестра Тоня вже підросла до річки і зручно вмостилась на колоду позаду. Тоненька, метка, прудконога, вона б радше залізла на вербу, яка росла тут же, понад рікою, та звислась би з неї вниз головою, дражнячи сестру тим, що хоча вони обидві Деревські, та з деревами дружить лише одна. Але сьогодні Тоня не могла дозволити собі пустощі: за нею дріботіли гуси, і дівчинка точно знала, що відповідальна за кожну з цих білих голів. Сонце вже потроху прямувало до обрію, тож нестерпна спека мінялась хвилиною приємного теплого повітря — саме час розтягнутися на травичці та відпочити, проводячи поглядом величне небесне світило.

— Та як не кричати, коли тут таке диво! Уяви лиш: дівчинці, як ото ми з тобою, на Різдво подарували іграшку, щоб горіхи колоти! А та іграшка виявилась чарівною. Ожила в різдвяну ніч і почала війну.

— Війну?

— Так! З мишачим королем, який усі іграшки знищити хоче.

— Іграшка?

— Не зовсім. Насправді то був зачаклований хлопчик. А зла мишача королева перетворила його на іграшку!

Тоня злякано глянула на сестру, ніби хвилюючись, чи не перегрілась та на сонці, але помітила в її руках книгу і заспокоїлась. Люба завжди любила читати, але інколи історії, які вона розповідала, видавалися настільки химерними, що їй не вірилося, що їх вигадала така ж людина, з плоті й крові. Тоня перевела погляд на братика, який безтурботно вимальовував коло вже зображених чоловічків таких же неоковирних коней із наче вкороченими наполовину лапами. Підхопилась, обійняла та притулила малого до себе. Хлопчина лише здивовано глянув на сестру та випручався: не міг стримати бажання домалювати отих гнідих, вороних та в яблука, хоча на темній землі всі були одного кольору. Тоня стежила за ним таким же пильним поглядом, якого днями не зводила зі своїх гусей.

— Чого ж ти сміялась? Аж до поля чути було. Чи то не лихо — дитину в батьків відібрати і зачаклувати? Якби хто Василька відібрав і на іграшку перетворив... Не знаю, що б і робила.

— Ти ж далі слухай! Там так багато пригод було! Він переміг мишачого короля, знову перетворився на гарного хлопчика та ще й женився на тій гарній дівчинці.

Тоня і собі зайшлася сміхом і знову пригорнула Василька, який уже домалював коням гриви та хвости, довгі, закручені, наче в поросят, і потроху позіхав на вечір.

— Ото чудернацька історія. І де ти книгу таку взяла? У нашій сільській бібліотеці?

— Де там! То ж папаша подарували, як минулоріч із Німеччини приїхали. Вона так довго лежала, а тепер я за неї взялась. Бо ж повернеться і питати буде.

Тоня й сама минулі кілька місяців думала, що добре б частіше у батькові книги зазирати. Їдучи на заробітки, він наказав донькам ті книги читати й мову вчити, щоб не тільки знали, в якій стороні папаша працюють, але й могли по-їхньому шпрехати за потреби. І якщо старша сестра залюбки виконувала батькові настанови й годинами могла просиджувати над сторінками, то молодшій куди звабливішими здавалися двір, і ліс із його густими деревами, і річка з неквапливою течією, і поля, де можна було розігнатися на всю силу молодих ніг і бігти, бігти, з кожним кроком відчуваючи себе живою.

Люба встала, потягнулась до сонечка та вмочила ноги коло бережка. Дивилась, як бистра вода огортає литки і змиває пил, зібраний за вечір.

— Так ото цікаво. У нас усе своє, рідне: і пшениця, і яблука, і малина. Гуси, кози, корови. І люди всі такі, як ми. Не на одне лице, але ж схожі. От дивишся — і зразу видно: наш! І зростом, і поставою. А там же все інше. Вдягаються у якісь фасони, капелюшки, патефона вдома слухають, на великих залізних автомобілях їздять... Папаша казали, що навіть наймолодший німець не такий, як ми: усі строгі, дисципліновані, ні на хвильку не спізняться. Але пісні так само люблять. От би й собі той далекий світ побачити...

— І не страшно тобі? Люди там чудні, аж страх.

— А чого ж страшно? Цікаво! А уявляєш: поїдемо і ми в ту Герма-а-анію, — Люба навмисне розтягнула склад, передражняючи їхнього сільського голову, який щоразу, зустрічаючи її з книгами в руках, бідкався, куди це батька вічно несе в далекі краї, а діти, лишені без нагляду, замість роботи вештаються в бібліотеки і читають усякого, забиваючи свої голови.

Тоня розсміялась, і собі уявивши, з якою міною той завжди робить їм зауваження. Вона зістрибнула з пенька і взялась ходити

перевальцем, демонструючи як той рухається, коли злізає зі свого коня. А тоді схопила Василька на руки й закружляла:

— А як гадаєш, які папаша приїдуть? Може, й собі в якомусь кітелі німецькому й чоботях? І що нам привезуть у подарунок? Чи юбку яку, чи сорочку? Чи туфельки з пряжками? Чи ми взагалі батька впізнаємо?

— Ото ти невгамовна! А як не привезуть нічого, будеш засмучуватися?

Сестри частенько жартували одна з одною, змагаючись у тому, хто любить батька більше, хоча кожна знала, як інша хотіла потішити тата до приїзду. Як відмовлялися зайвий раз погуляти з друзями, пам'ятаючи його наказ: щодня грати у вигадану ним же гру — називати всі бачені речі німецькою. Як Тоня вставала удосвіта і йшла в садок підливати яблуні й груші, а Люба до худоби; як доїла корову чи козу, а молочко свіженьке швидко до хати несла, де ділила: це дітям і мамі, а це на продаж, бо копійчка до копійчки складатись має — батьків завіт добре виконували.

А сонце все хилилося за обрій, і, щебечучи про своє, дівчата проводжали його поглядом. Гуси мирно щипали травичку, а десь там, ліворуч від ріки, але праворуч від старого дуба, на роздоріжжі, добрий кілометр углиб села стояла коло тину й примружено дивилась на жовто-багряне коло жінка, з останніх сил притлумлюючи страхи, що вже більше року не давали їй спочинку. О, як же Віра не хотіла знову відпускати чоловіка на чужину! Знову і знову повторювала йому, що там же чужі люди, чужі порядки: не так станеш, не так скажеш — можеш і у в'язницю потрапити, і хто з рідних знатиме, що там із тобою? Уже вдруге переживала вона цей усепоглинаючий страх, який не змінився з моменту, коли Макар уперше поїхав на заробітки. Та першого разу чоловік хоча б листи писав щотижня, ще й детальні: про свою роботу на рільництві. І що все йому наче звичне: ті ж буряки, та ж картопля, а все одно — інакше: і реманент новий і міцний, і німці суворо стежать і за спізнення карають, і як побачать, що хто, не приведи Боже, узяв щось зайве, то в поліцію потягнути можуть. Розповідав про місцеву гордість — щойно відкритий завод. Вона багато разів перечитувала, щоб добре запам'ятати те дивне слово — «Мерседес». Про дивомашини, що їх складають на конвеєрі. Про яскраві вітрини магазинів, де можна купити і чобітки, і туфельки будь-якого кольору, та такі гарні, що їх і в церкву, і на танці можна. Про

широкі вікна ресторанів, де щодня обідають і вечеряють, а то й сидять увесь день, плавно перетворюючи обід на вечерю, заможні бургери з моноклями та своїми білявими супутницями — такими світловолосими, яких Макар ніде раніше не бачив; про вишколених і виряджених у все чисте та яскраве швейцарів (ще сміявся, що їх, мабуть, усіх зі Швейцарії привозять), рівнеські та широкі дороги, які терплять і дощ, і сніг і не вкриваються багнюкою...

Від ранку вона чекала на чоловіка та не знаходила собі місця. Хоч старший син Петро й намагався заспокоїти, усе було марно. От і зараз, мішаючи курям просо, не могла зосередитись ні на роботі, ні на агуканні малого Олексійка, що повзав по дворі та смикав собак за вуха, а Сірій та Лапа ніжно його облизували, ані на періодичних окриках того ж Петра, який гострив лопати, готуючи їх до копання картоплі, та все намагався розважити матір. Думки Віри були далеко: знала ж вона, що п'ять днів тому чоловік виїхав додому, але розуміла й те, що то був лише початок пригоди. Адже мало приїхати, мало рік працювати від світанку до пізнього вечора — треба ще повернутися додому цілим та неушкодженим, зберегти все, заради чого покладали сили та здоров'я. А зберегти непросто: он скільки ласих до чужого майна ходить навколо! Віра пригадувала Романа, знайомого із сусідньої Тернівки, — доброго й працювितого чоловіка. Той їздив на заробітки у Францію, вирощував, підрізав та збирав виноград, щоб робити вино. А коли повертався, розговорився із сусідами в потязі. Вони ж його тієї самої ночі пограбували та ногами забили до півсмерті, викинули з вагона на повному ході, то Роман так і пролежав у бур'янах до ранку, поки селяни не вивели корів пастися та не знайшли його, скаліченого та ледь живого. Тоді, перш ніж дістатися додому, він кілька місяців жив у сусідніх селах: соромився показатись на очі рідним із порожніми кишнями... Намагався хоч якусь копійку заробити. А дружина в той час усі очі виплакала: думала, що згинув десь на чужині, та й сама з того горя занедужала сильно. Так і не зустрілися вони: приїхав Роман аж на жінчин похорон, зате з грішми в кишнях. Пам'ятала Віра й Петра з Нововікторівки, що на тому березі Верхньої Терси. Той заїхав аж у далеку Швейцарію, пас корів та робив сири й масло. А коли повернувся додому, свої ж сусіди-заробітчани напоїли й до нитки обібрали, поки спав, — добре, хоч на життя не зазіхнули. Збрали

і гроші, і крам, а самого залишили ночувати на лавці. Чи не спіткала така ж доля Макара? Бо скільки ж йому щаститиме по тих світах...

— Привіт, сусідко! — веселий голос вирвав Віру з важких дум.

— І тобі привіт, Марічко.

Марічка — весела та рум'яна, трохи від молодості, а трохи й від сивухи, котрою була повна по вінця, якщо лише можна визначити, де в жінки є ті вінця, — примостилася поруч на ґанку.

— Ждеш?

— Та жду... Думки всякі в голову лізуть. Чи все добре з нашими чоловіками...

Марічка гучно розсміялась.

— Ой, сусідко! Дурне — гик — то діло баг-ик-ато думати. Жени ті думки-ик! І все буде добре. Приїдуть гик-голубчики, ніде не дінуться. Та лишись ти того проса на хвилинку! — нервово забрала з Віриних рук миску, поставила під ґанком і востаннє гучно гикнула. — А бодай їй у печінки, тій гикавці! Розмову до тебе маю. Жіночу.

— Ото раптом! — глянула здивовано. — Ні коло церкви, ні коло річки розмов не маєш, а тут-таки й жіноча. Чи не про того вусатого, що з хати твоєї вже місяць поночі виходить?

Віра взяла миску з просом і пішла за хвіртку насипати курям. Марічка за нею. І через усе куряче квоктання, шелест їхніх крил та тупіт лап у боротьбі за їжу ледь чулась та жіноча розмова, яку Марічка так прагнула приховати від сусідських вух і яку вела, звиваючись лисицею та в очі зазираючи.

— Ото ж про нього. Сусідко, Іван мій, як їхав, так і наказав: жити весело, про нього щодня згадувати, але не журитися. От я й не журилась. Бо кому від того краще? Хіба ліпше ночами плакати та молодість свою на сум зводити? І щоб тіло молоде без ласки пропадало? Наш вік жіночий і так недовгий, а тут ще й чоловік сам на рік полишає, у таку далечінь їде. Чи ж я залізна?

Зовсім не залізна — це Віра добре знала. Нерідко бачила сусідку з чаркою, нерідко проводжала поглядом уздовж вулиці, коли та на танці з заходом сонця вибиралась, а частенько безсонними ночами крізь віконце спостерігала, як вусатий Данило, пастух із сусіднього села, що за річкою, по-зłodійськи в її хату пробирався й покидав її стіни аж під ранок. А що хата стояла майже на краю села, то лише Віра та її безсоння були небажаними й мимовільними свідками того

короткого перелюбного щонічного ритуалу. І хоч як би хотіла не знати, та не виходило в неї. Погодувала курей, вийшла за хвіртку, взяла на руки малого Олексійка й відвернулася спиною в надії, що та зрозуміє: не до неї зараз, — а Марійка все не відставала:

— Не сьогодні, так завтра Макар з Іваном повернуться. І все в нас буде добре: у вас із Макаром, у мене з Іваном. Ти лише не розповідай нікому з них, добре?

— А що тобі совість каже, Марічко?

— Ото мені священника щонеділі мало, щоб про совість говорити. Чи ти думаєш, що вони там у своїх мандрах монахами були? Чоловік без жіночої ласки куди швидше казиться, ніж жінка. Але говорити про то — лише мир у сім'ї рушити.

«А що, як вона має рацію?» — з'явилась непрохана думка, але вголос Віра промовила:

— Що то за сім'я така, на брехні побудована?

— Та кожна перша! Ти мені моралі не читай, сусідко. У тебе дітей стільки, що вгору глянути ніколи. Господарство таке, що не загуляти, якби й хотіла. А в мене час є і сили лишаяються. То краще пообіцяй, що моєї сім'ї не руйнуватимеш. І ми дружитись будемо, як і раніше.

Не встигла Віра й слова у відповідь мовити, як собаки схопилися. Увесь день нечутні, зараз Сірий та Лапа підняли такий лемент, що й не помилишся: їдуть, точно їдуть! Віра вибігла на шлях і давай вдивлятися до самого обрію. За нею Марічка. Стала, схрестивши руки на грудях, — вилита Мадонна, хіба дитини на руках бракує. Аж ось забовваніла підвода, їхала як усі вози, які щодня рухалися цим шляхом, та Вірі здалося, що повільнішого коня вона в житті не бачила. Несила їй було на місці чекати, але й бігти несила: ноги наче в землю вросли. Так і стояла, а підвода ставала дедалі більшою й більшою, ближчою й ближчою, поки вже в одному з тих утомлених і зарослих бородою чоловіків змогла впізнати Макара. Ті ж очі, та ж усмішка.

— Не мене чекаєш, жінко? Чи я хату наплутав?

Ще й жартує! Так і дала б по лобі за ці жарти, цю усмішку, це очікування, за всі безсонні ночі й виплакані сльози, за думки, які не було з ким розділити, за листи, що йшли так повільно, за стільки самотніх днів і ночей, за ці міцні й такі рідні обійми, що вже й злитися несила, а хочеться лише залишатися в них якомога довше. Десь на краю свідомості, близької до потьмарення, чула Віра радісні крики

зустрічі Івана з Марічкою, горді Іванові слова: «Заживемо тепер не гірше за Деревських», — радісні верески Люби й Тоні, які, побачивши тата, кинулись йому на руки. Бачила міцні обійми батька із сином і те, як ніжно він погладив чубчик наймолодшого Олексійка. Зачепила поглядом і прощальне ручкання Макара зі своїм другом-заробітчанином і кілька скринь, набитих крамом, які Петро з батьком так обережно спускали з підводи на землю, а потім затягували в хату. Наче в тумані, накривала на стіл, виносила з комори та заставляла, заставляла усім, що наготувала за ці два дні, щоб зайняти руки й думки, стоячи коло розжареної печі, обливаючись потом, незважаючи на серпневу спеку: пшеничний хліб, наваристий борщик, пироги із сиром та картоплею, пиріжки з яблуками й грушами, м'ясну печеню — хоч і знала, що чоловік трохи сваритиме за розтрату, бо готувала святкове в будень, але ж його повернення — теж свято. Стіл уже був повен, а Віра все не могла зупинитися й носила: сало з часничком, квашені огірочки, капусточку... Носила б іще, та Макар зупинив. Обняв міцно, притиснув до себе й так і тримав, поки Віра плакала, раптово усвідомивши: усе, він тут, поруч, і більше нікуди від неї не поїде.

Дівчата обсіли батька, наче якусь диковинку. Люба дивилась і гадала: як це можливо — такий рідний і водночас такий чужий? Сміється так само, говорить тим же голосом, лиш із якимись незвичними нотками — він називав їх акцентом, — у волоссі й бороді сивини побільшало. А розповідає, як розповідає! Про дивний край Ессен, де живе так багато своїх, українців, де навіть моляться по-нашому, бо є наша церква. Про важку роботу в шахті Цольферайн, де видобувають кам'яне вугілля, — того не розповідав дружині в листах, щоб не хвилювалася надто, — про технологічні дива, яких тут і близько немає. Про річку Рур, що протікала майже коло їхнього житла, та про величезний і могутній Рейн, де так добре ловляться плотва, лящ і навіть форель. Про теплі зими й не таке спекотне літо — в нас природа куди бурхливіша, а там така ж помірно-спокійна, як і самі німці. Про місцеву рослину — хміль і тамтешню гордість — пиво, яке так відрізняється від ячмінного та приготованого будь-яким іншим способом. Про кумедних ракунів, нахабних і пухнастих, про опасистих тюленів, яких йому вдалося побачити на Північному морі, куди вибрався одного разу. І діти слухали й чудувалися: скільки всього

у світі є, який він дивний. А коли батько повідчиняв скрині, то зовсім мову втратили: п'ять діжечок пива та криваво-багряне «крижане вино», солодкі та смачнючі пряники, що їх чомусь назвали Елізиними, дерев'яні коники хлопцям, шиті іграшки дівчатам, такі майстерні, що аж дух захоплює... А головне — тканина, багато дивовижної тканини, бавовни, такої м'якої й не схожої на негнучкий льон, і сукенок, спідничок і кофтинок із цієї бавовни. І навіть саджанці того німецького хмелю. Його Макар хотів вирощувати на своєму полі і з часом зробити власну маленьку броварню.

Діти дивились на батька, і він видавався їм справжнім мандрівником, загартованим морем, вітрами, далекими снігами. А той усе розповідав — тепер уже про дорогу додому, як вони з Іваном вдавали із себе звичайних рибалок, як попримотували тканини собі під одяг, наче мали під сто кіло живої ваги, як спали по черзі просто на валізах і намагались не розмовляти дуже із сусідами, бо хто ж його зна, що в тих на думці й чи не хочуть пограбувати заробітчанин. Уже засинаючи, дівчата чули, як батько шепоче матері на вухо:

— Тепер і хату по-справжньому добудуємо, бо ж минулого разу грошей вистачило тільки, щоб її закласти... Реманент куплю, молотарку. І заживуть наші діти в достатку. Не була ця розлука марною. Більше мені нікуди їхати не треба.

А Віра тулилась до чоловіка й тихо-тихо казала:

— Страшно мені. Сусіди говорили, що в інших селах до господарів навідувались. Казали, треба здати худобу й землі в колоспи.

— Як так — узяти й здати? Сам обробляв, сам вирощував — і віддати за так? Бути такого не може.

— Не знаю, Макаре. Говорять люди всякого.

— А ти їх менше слухай, — пригорнув до себе. — Ми ж разом. А коли ми разом, нічого поганого трапитися не може.

Розділ 2. Шафа

Вересень 1929 року

Глухий удар перевернув кошик, повний стиглих яблук, груш і темних, як ніч, слив. Ті ліниво покотились і завмерли неподалік сокири, що нею іще чверть години тому рубали колоди для печі. Розпашілі Віра й Макар, важко переводячи подих, сплелися в обіймах під пишною кроною яблуні. І поки лежали так, удалині чулося:

— Складай давай. Господар прийде, перевірить.

— Та хай так.

— Яке так? Макара не знаєш? Жати треба! Нам ту пшеницю ще сьогодні молотити.

Віра ніжно провела по скуйовдженій чуприні чоловіка. Розхристана, із розкиданим по траві волоссям, вона здавалась іще красивішою, ніж завжди:

— Бачиш, Омелько добре справляється, поки тебе немає. То куди тобі поспішати?

— Треба йти, — Макар уже опанував себе й говорив звичним, суворим та діловитим тоном. — Як не змолотимо сьогодні п'ятдесят міхів, не буде чого продати на ярмарку. А ще Грицька перевірити, аби меду повні горщики наливав, а не як тоді: трохи в горщик, трохи в рот.

— Макаре... Може, нам трохи зменшити господарство? Дівчата вечорами з ніг падають, стільки їм роботи: зранку в школу, а потім гуси, кури, корови, город. Он поки ми вчора картоплю викопали, у Тоні всі руки в мозолях були, а в Люби поперек болів. Рано їм іще так працювати.

Макар піднявся, витягнуся на весь зріст, похрустів кістками. Як добрий господар, він за простими звуками розпізнавав усе, що відбувається на його землі: он ліворуч лунає протяжне мукання — це Зірка натякає, що її вим'я вже повне й пора видоїти молоко. Вона, як старша й найбільша серед чотирьох корів, першою повідомляє господарям, коли час звернути на них увагу. А трохи далі тріщать куці — то кози об'їдають листя з порічки, що тягнеться аж до краю саду. В інший бік — велике поле, де вже дозріли картопля та морква. Полема Макар пишався. Якщо з усім господарством вони поралися

силами сім'ї, то на поля у врожайний рік доводилося наймати помічників: на жнива пшениці на одному полі та збір картоплі, буряків і моркви — на іншому. Дивлячись на ту високу гичку на одному та гостряки, що залишилися після жнив, на іншому, господар думав, як розподілить урожай. Якщо все піде, як задумано, після недільного ярмарку він борошна до зими не продаватиме — зберігатиме зерном. Нехай продають більш нетерплячі. Він привезе своє борошно, коли вдарять перші морози, а його ціна зросте. Макар уже зараз майже точно знав, скільки пшениці продасть, скільки залишить на посівну наступного року, а скільки — родині, щоб вистачило до наступного врожаю. Те саме стосувалось останнього в цьому році лугового меду, що якраз збирала окрема бригада працівників. О, Макарів мед був відомий на всю область, а то й далі — чи не тому приїздили його купувати і з Полтавщини, і з Одещини... Трохи далі, за деревами, чувся розмірений стукіт молотка — це Петро сколочував докупі дошки на будівництві нової хати, де вже завтра мали стелити підлогу і де в шістьох великих кімнатах нарешті вільно розміститься вся родина, яка до цього тулилась хай у теплих і світлих, та лише двох.

Та хата була великою мрією Макара, його святим Граалем, його підтвердженням власної спроможності, подарунком дітям, щастям на старість, розумінням, що таки зробив за життя те цінне й важливе, що має зробити чоловік, — забезпечив сім'ю. І головне: ствердив для самого себе, що Віра не дарма довірила своє життя й статки йому, учорашній босоті. Його дружина — донька заможного й відомого на всю округу Ісака Бабара, в якого молодий Макар свого часу працював наймитом і який скомандував своїм синам, що весь посаг дає єдиній доньці, а вони собі самі заробити мають. І цей посаг довгі роки висів на його плечах важким тягарем, змушував рвати жили, щоб довести: він, Макар Деревський, гідний поваги, він зумів зберегти та примножити майно, віддячив за добро й довіру. І тепер його дітям точно вистачить усього. Їм не доведеться іти у світи й побиратися, ставати до важкої праці на чужих, а не на себе. І не доведеться щодня боятися, що доля про них забула й не дасть більше нагоди зіпнутися на ноги. Бо він, Макар, подбав про все.

Віра знала, про що думав її чоловік. Знала без слів, тож лише мовчки обійняла його й притулилась до шиї. Сьогодні, як і завжди, вона довіряла йому робити, що він вважає за потрібне, розділяючи з ним

працю на двох. А, можливо, зовсім скоро їй доведеться обєригати і те нове життя, яке — вона це вже відчувала — Макар щойно в нїй посїяв. Час покаже.

А поки стояли так, обїймаючись мовчки, не помічаючи, що стомлений і спїтнїлий Петро уже покинув будївництво, перейшов город і повернувся в дїм, зайшов на кухню, сїв на лаву й роззирався в пошуках поживи. До обїду залишалось ще години двї, а живїт так і крутило від важкої роботи й голоду. Петро добре знав батькове правило: за столом їсти, скїльки лїзе, але мїж тим — анї крихти до рота. Багато разів бачив, як одразу пїсля трапези усе те багатство збиралося й ховалося у велетенську ШАФУ, пузату від кїлькостї наїдкїв, що зберїгалися в нїй, і куди дїтям без дозволу батька — зась. Та що йому, виснаженому й голодному парубку, до тих правил, коли від самого ранку на будївництві, а ввечерї ще й на танцї хочеться. Де тих сил узяти? Недовго думаючи, вирїшив дати собї раду сам — добре, що інструменти пїд руками. Узївся до тонкого металу з коробки, покрутив у гнучких пальцях, загнув із країв — ось тобї й відмичка. Те, що треба, аби відчинити ту важку колодку, за якою ховаються незлїченнї скарби Шафи.

Визирнув у вїкно, чи не йде нїхто, — наче тихо. Присїв коло Шафи й зосереджено, аж прикусивши язика, узївся занурювати того металевого стержня у темнї нетрї замка й прислухатися, чи не посунеться та металева брама всерединї. Кїлька влучних рухів — і колодка впала просто в руки. А за нею — цїле царство ласоцїв, аж очї розбїгаються: варення, сири, пироги з маком, капустою, грибами, сливами. І запах такий, що язика проковтнути можна. Голодний Петро вхопив усього одразу — та й до рота. І так смакував, що й не чув материних кроків коло хати. Так і застала його Віра — на колїнах коло Шафи, обкладеного пакунками з горїхами, маком, глечиками з медом, із великим шматком пирога в ротї та не меншим куснем ковбаси в руцї. Побачила та мало не впустила кошика з переляку.

— Петрику... — тїльки й прошепотїла. — Ховай то все швидко! Не приведи Боже, Макар побачать.

— А де папаша?

— Зї мною до хати йшов, тїльки в сарай завернув — сокиру занести.

Одразу за тими словами почув Петро батьковї кроки — й аж у пїт його кинуло. Знав, яким суворим мїг бути Макар, коли його

не слухали. Бо ж не дозволяв їсти й крихти з того, що ховалося в Шафу по трапезі, повторюючи лише: «Нам того продати треба, щоб хату збудувати». І не важливо, якщо котрогось дня діти швидше зголодніли від праці по господарству. Петро заметався, намагаючись неслухняними руками зібрати всі глечики й мішечки, а батькові кроки все наближалися. Та не встигли дійти до хати, як Сірій завівся шаленим лементом, а за хвірткою почулися голоси. Скориставшись нагодою, хлопець dopravив добрий кусень ковбаси до рота. Мати лиш зойкнула і взялась хутенько складати сліди його злочину назад, бормочучи під ніс:

— Синку, ну як так? Ти ж у мене найстарший. То мав би бути наймудрішим. Хіба ти голодний живеш? Хіба не їси вдосталь? То ж, вважай, крадіжка. Вам же то в неділю везти на ринок продавати.

— Сил не було, мамо. Після того будівництва аж живіт до хребта приріс. Чи ви самі того голоду не відчували після саду чи хліва? Чи вам не хотілося взяти шматочок? А про дівчат подумайте! Повна Шафа меду, а ми його куштуємо хіба на Великдень та Різдво. Чи ж то крадіжка — взяти трохи смачного вдома? Хіба папаша справедливий, що все забороняють?

Собаки лаяли все гучніше, до Сірого вже приєдналась Лапа, скрипнула хвіртка, і голоси знадвору дали знати: в хату батько поки не поспішає, тож Вірі трохи відлягло.

— Петю, ну що ж ти краєш мені душу... Батько ж і собі у всьому відмовляє... — аж раптом жінці сяйнула думка. Мати хутко витягнула з Шафи кілька пирогів і пряників та й засунула Петрові за пазуху. — Домовмося: як Макар буде десь далеко... ми інколи відкриватимемо Шафу. І братимемо трішечки, щоб не було помітно?

— То ж крадіжка, мамо. Ви ж самі сказали.

— Раз я знатиму, то вже й не крадіжка. Гаразд?

На тому й порішили. Петро не міг повірити: омріяна Шафа завжди так дразнила його своїм ситим черевом, так манила порушити всі батькові заборони й долучитися до її буйного бенкету, він так довго опирався тій спокусі... Аж раптом щастя саме прийшло до рук. Однак радість, що почала розростатись усередині, так і не захопила його повністю, сполохана голосами суперечки, що точилась під вікнами та саме набирала сили. А серед уривків фраз — роздратованих, упертих, улесливих, жорстких — раптово почулась загроза. Петро зустрівся

поглядом із матір'ю, яка саме наспіх навішувала колодку назад на Шафу, і помітив, що її руки тремтять:

— Синку, а вийди тихенько з хати й біжи до дівчат у поле, віднеси смачненького. Гляди лише, щоб гості наші тебе не побачили — нічого їм від розмови відволікатися.

Макар почув наближення сторонніх, коли виходив із сараю. Йому про них повідомили нашорошені вуха Лапи, а слідом і гучний голос Сірого. Одразу за тим до хвіртки підійшли троє: голова сільради Степан, невідомий чоловік у сірій формі й кашкеті, які носили члени ОГПУ, та сусід Іван, підперезаний новим чорним поясом і в кепці. Макар лише встиг кинути погляд на хату та з полегшенням переконатися, що Віра всередині, а не забарилася десь надворі.

— Господарю, відчиняй! Розмова є! — радісно повідомив Степан. У його пухких руках розвівалися папірці «Селянського журналу». — Ми з хорошими новинами.

— І давно гості до своїх хороших новин приносять зброю? — повів очима на кобуру з наганом, що тугенько сиділа на поясі чоловіка, затягнутого в форму, незважаючи на майже літнє тепло.

— Та то просто хворма, — посміхався до самісіньких вух Степан. — Так положено. Пускай до двору, поговоримо.

Макар неохоче відчинив хвіртку. Та щойно всі троє ступили на його землю, як Сірий наче сказився: з диким гарчанням кинувся вперед і вчепився зубами в чобіт незнайомця. Весь його вигляд кричав: «Роздеру! Роздеру на клапті! Щоб і сліду твого тут не було».

— Ах ти сучий потрох! — стільки злості в голосі людини Макар до цього ніколи не чув. Рука прибулого впевненим рухом витягнула наган із кобури, одночасно зводячи курок, та замість голови собаки перед прицілом раптом виникли груди господаря дому. Міцними руками той тримав Сірого й відтягував його, до нестями лютого, за спину.

— Хлопці, ви чого? — Степан явно не очікував такого повороту. — Макаре, забери ти свого Сірка, не лякай людей.

Макар заледве засунув Сірого, котрий несамовито пручався, в буду і звелів сидіти там. Пес послухався, але продовжував безупинно глухо гарчати.

— То ви самі винні. Зайшли надто швидко, не дали й себе обнюхати. А Сірий землю свою захищає.

— Земля належить народу, — холодно й упевнено повідомив гість, повільно ховаючи нагана.

— Про це й поговоримо, — розплився в посмішці Степан. — Макаре, налий, може, по чарці. То й розмова краще піде.

Макар окинув прибулих поглядом: сірі очі незнайомця дивилися холодно й нерухомо, Степан, хоч і теревенив без угаву, усе ховав погляд у землю, а Іван розглядав відчинені двері сараю, наче намагаючись проникнути поглядом у самі його нетрі.

— Ніколи пити, мені на поле треба, пшеницю молотити. Кажіть, по що прийшли.

— Приніс тобі новий випуск «Селянського журналу» почитати, — Степан хутко всунув папір Макарові, наче позбувся чогось, що пекло йому руки. — Колективізація, друже. Там усе чорним по білому написано. А ти ж у нас грамотний, прочитаєш.

Макар скрутив газету і заклав під пахву.

— І що значить та колективізація?

— То таке диво... Розумієш, рехворма. Після неї всі заживемо добре.

— А як то — добре?

Степан аж закашлявся. Де ж він думав, що доведеться пояснювати цьому нетямущому. Хоча Макар сам винен: на сільські збори не ходить, до клубу теж, усе на господарстві пропадає. То й ні сном ні духом, що рішення вже прийняті й візит той — просто формальність, аби мало добровільний вигляд.

— Добре — то коли у всіх порівну. Одне поле, одні корови, одне молоко з тих корів. Усім пособини будуть.

— Мені пособин не треба. У мене все своє.

— Ми бачимо, — тон гостя у формі не виказував нічого, але Макар відчув, як від нього шкіра вздовж хребта вкрилася сиротами. До них додалися інші, на шиї, коли свої п'ять копійок докинув Іван:

— Подумай тільки: від кожного за здібностями, кожному... Як там далі? — запитально глянув на Степана.

— Кожному за потребами, — доповнив той, тупцяючи на місці, як у зимовий день, коли треба було зігрітися, а мороз кусав за литки.

— Рай на землі? — іронічно поцікавився Макар.

— Та який там рай, його ж немає! — поспіхом вставив Степан, побачивши, як незадоволено скривився на тому слові гість. Наче то й не він, староста, ходив минулої неділі до церкви, хрестився

й поклони бив під проповідь отця Митрофана. І не він на Різдво найгучніше колядки співав і найзавзятіше постився. — Є лише краще життя, до якого йдемо.

Іван, відчувши себе вільніше, потроху просувався до сараю. Манили його ті прочинені двері, бо ж знав, що реманент у Макара найкращий у селі, два тижні тому з харківського ярмарку привезений, то хоч глянути на нього хотілось.

— І що від мене для того треба?

— Так віддай майно на громаду! — аж видихнув Степан. Важко давалась йому розмова. Уже й піт проступив на сорочці, так тужився.

— А, он воно як... Був би мед, а мухи налетять?

— Макаре, ти ото як старим салом засмажений. Міняється все. Усі віддають. Розуміють, — аж наголосив на тому слові.

Нарешті подав голос гість:

— Вступайте сьогодні. Документи у нас із собою. Підписати треба.

— А що мені з того?

Степан встряг поміж них, дивуючись власній хоробрості й тому, що досі не схопив удару, — такого жаху наганяли на нього важке мовчання і короткі, наче постріли, репліки чоловіка у формі. Той прибув у село лиш недавно, про нього знали мало: звать Кривець, призначений із Харкова головним із політичної безпеки в їхньому селі та десятку інших навколо. Навідувався в сільраду, коли йому того хотілося, щоразу великою чорною машиною. Все питав про кожного з місцевих, заповнював якісь папери, а для чого — не його, Степана, ума діло — так йому одразу й повідомив.

— Та, Макаре! Не лиш про тебе мова! Худоба, інструмент, сад, поле — скільки всього може мати громада. А ти тримаєш то для шести людей. Неправильно це, не по-радянськи...

— Зараз кожен або з громадою, або проти неї, — тихо промовив гість.

Цієї миті ледь помітна тінь промайнула з боку дому. Це Петро, пам'ятаючи мамин наказ, вибирався обережно, намагаючись не потрапити гостям на очі. Та бігти поки було йому несила: притиснувся до стіни й слухав ту розмову.

— Іване, і ти з ними? — Макарів крик застав Івана вже на порозі сараю.

Той аж здригнувся від несподіванки та мусив повернути назад. Негоже ж при господареві в його сараї швендяти. Поки що негоже.

— Так, а чого ні? Добре виходить: усі працюють, усі отримують. Усе ділиться порівну.

Макарові аж в очах потемніло від люті. Ступив до Івана та ледь втримався, щоб не заюшити йому носа одним сильним ударом.

— Порівну, кажеш? То ти за громаду зі мною до Німеччини їздив? Привіз добра достобіса не собі й Марійці, а громаді? І для громади пропив його й прогуляв? А тепер на моє зазіхаєш. Я від рання до ночі гарував, світа білого не бачив — і тепер маю то все віддати? Таким, як ото ти, гультіпакам, які все по шинках швендяють і молодиць грають?

Нарешті безцільно блукаючі очі Степана помітили у дворі відро з крижаною водою. Він вилив на себе цілого кухля, тоді, відсапуючись, сів і мовив:

— Макаре-Макаре, так діла не буде. Не будь дурнем, підпиши папір. Будеш ходити за тими ж коровами, бджолами і пшеницею. Тільки з громадою.

— А на хіба воно мені треба? У мене все своє, чужого не прошу. І ви до мого не пхайтеся.

Петро не чув, що було далі. Він чкурнув геть, у поле, до сестер, несучи коло серця гостинця від матері, а в голові крутилась лише одна думка: «Біда, буде біда». Хоч і не знав, звідки саме її чекати. Не бачив, як понуро виходив за ворота Степан. І як Кривець наблизився впритул до батька й тихо сказав, що для тих, хто не хоче приєднатися до громад добровільно, існують інші методи, і, перш ніж попрямувати до виходу з двору, вдарив чоботом буду Сірка на прощання. І як замріяно роззирався Іван, поки батько важким поглядом проводжав гостей. Хлопець біг уперед, аж поки не наткнувся на Марію, котра, вже із самого ранку весела, саме виходила з шинку край села. Побачила Петра та як ухопить за плечі!

— О, Деревський! Куди поспішаєш? Давай по чарочці вип'ємо? Відсвяткуємо?

— А є що?

— Чи ти дурний? Чи не чув? Гик! Усе село гуде! Тепер нове життя буде, нове й сите. Гик!

Петро струсив її руки з плечей. Ті впали, слабкі й розслаблені, наче дві вологі ганчірки:

— З Іваном своїм святкуй. А зі мною нічого.

— Та як нічого? Іван зайнятий, десь ходить цілими днями, а ти ж тут... — грайливо кинула сизим оком. — Ми ж тепер усі при кúпці — гик! — тойво... Житимем. Усе село — як велика сім'я. І все спільне!

І як узялася кружляти на radoцax, аж світ їй закрутився. Так і похилилась на тин. А Петро побіг далі, наче пекли йому за пазухою мамині пироги. І таки ж пекли, розтікаючись солодкими й жирними патьоками, липкими та бурими, наче кров.

Побачив сестер іще здалеку на колоді коло річечки. «У цих двох нічого не міняється. Люба знову книгу читає, німецьку якусь, із батькових. А Тоня слухає. І хто їх зна, чи вони справді ту дивну мову розуміють, чи лише прикидаються». Петро і сам не раз чув ті казкові історії: про золоте горнятко і зелено-золотих зміюк, про зачарованого хлопця з довгим носом і його дружбу з такою ж зачарованою гускою, про парубка з чудернацьким іменем Вертер, який усе зітхає за дівчиною і ніяк не може їй зізнатися. Але батько ніколи раніше не наполягав, щоб і син учився. А тепер Петрові було зовсім ніколи. Тож він лише милувався сестрами і їхнім затишним куточком під вербою. Поруч мирно паслися гуси, а повітря було пронизане таким спокоєм, що й сам Петро не помітив, як стишив ходу й підійшов, уже м'яко всміхаючись. Ні, не потривожить він цього спокою, не витягне дівчат із їхнього маленького раю, допоки зможе його оберігати. А завтра — то буде завтра, а поки нехай цей день тягнеться, скільки зможе, а вони так і сидітимуть на тій колоді плечем до плеча, і їстимуть ласощі з чарівної Шафи, і зберігатимуть цю таємницю на трьох.

Розділ 3. Гості

Жовтень 1929 року

Вечір видався жвавим. Хоч і не чекали гостей, та ось вони — аж п'ятеро. Приїхали під вечір, коли все село вже впоралося з основною роботою та сиділо по хатах: молодь збиралася в клуб на танці, а старші готувалися до спочинку. Прибули бліді й утомлені, навантажені клунками. Люба побачила їх першою, граючись коло хвіртки з Лапою, та злякано побігла до матері:

— Мамо, там підвода приїхала! На ній люди якісь.

Мама, що саме набирала води з колодязя, ледь відро не впустила від здивування. Побігла назустріч, і аж серце їй кольнуло, щойно побачила:

— Михайлику! Що ж ти! Це ж скільки вже років ми не бачилися?

Старший брат, високий і чорновусий, такий молодий і сильний, про якого вона часто розповідала дітям, коли ті питали про материне дитинство, в її очах раптом постав зовсім іншим: уже із сивиною і першими глибокими зморшками. А з-за його спини вигулькувало двійко дітей приблизно Тониного віку. У високому й сильному парубку, який правив підводою, легко впізнала старшого племінника Остапа — надто вже схожим він був на батька: ті ж великі роботящі руки, та ж горда постава і карі очі з бісиками. А по праву руку, ледь дістаючи до плеча, стояла маленька й худенька, котра досягала тільки до грудей свого могутнього чоловіка, Уляна.

— А чи можна заночувати у вас, сестро?

— І ти ще питаєш? Чого ж не попередили? Я приготувала б усякого! Ви як, надовго?

— Нам би лиш заночувати. І дітям умитися, поїсти й поспати. Щоб сили були рухатись далі. Дорога була далекою.

Віра часто відповідала на запитання дітей, чого в гості до дядька Михайла не їздять: до Верхньої Дуванки на Луганщині, де ті жили, шлях неблизький — кілька днів поспіль довелось би провести в дорозі. На гамір із хати вибіг Макар — і насупився. Уже більше десяти років не бачився з Віриним братом, усе ніколи було від господарки вирватися, і хоч по-братськи любив його і часто згадував, та

не сподобався йому цей сімейний візит — під покровом ночі, з підводою пожитків. Та не сказав і слова, лиш потиснув гостеві руку й гукнув на повен голос:

— Петре, а вийди-но з хати й поможи коней припнути. Бо щось вони відв'язалися, зараз города потовчуть!

І все робили мовчки: відчиняли ворота, заводили коней, знімали упряж, напували й годували. Саму підводу сховали в сарай, подалі від людських очей, а Любі доручили всіх п'ятьох до хати провести, їсти накласти та дітям спати постелити. Остап провалився в сон, щойно його голова торкнулась перини. Віра ще хотіла подати йому молока з хлібом, та годі було й добудитися — не чув нічого, лише хропів інколи так, що аж вуса підлітали. Люба з Тонею кепкували:

— Мамо, ми й не знали, що такий молодий, а може цілу хату звуками наповнити!

Віра з Уляною, попиваючи чай, поки чоловіки роздивлялися господарку Макара, лише посміювалися:

— То ще тиха музика! От коли його батько спати ляже, шибки трястися будуть.

Сестри не могли уявити, як таке можливо. Боялися лише, щоб та музика не збудила Василька й Олексійка, щойно приспаних мамою. Та ж ні, їм той гучний гуркіт, вочевидь, нагадував грім, тож і спали міцно й безтурботно, як під час дощу.

Цієї ночі Любі з Тонею довелося ділити пічку з двома доньками дядька. Маленькі й тихенькі, як мишенята, вони теж швидко поснули на її теплій спині, а двійко Деревських зацікавлено підглядали через дірку в ковдрі, як старші вечеряли за столом. У зазвичай веселій та гамірній хаті було незвично тихо: говорили пошепки і про таке, що й не уявиш. Макар попросив Віру співати. Тож двоє жінок вмостилися під віконечком і затягнули:

А вже третій вечір, як дівчину бачив,
Ходжу біля хати — її не видати.
Вийди, дівчино, вийди, рибчино,
Вийди, серденя, утіхо моя!

Співали голосно, вкладаючи душу, аж Тоня й сама не помітила, як заснула, а Любі довелося добре прислухатися, щоб почути розмову, яка точилася за столом. Петро також сидів із дорослими і, всупереч своїй

звичці висловлюватися з кожного приводу, мовчки слухав, а Михайло тим часом розповідав:

— Прийшли до нас минулого тижня. Кажуть: «Іди в колгосп». І посміхаються. Двоє свої, знайомі, третій чужий, ще й із револьвером на поясі. Я не став сперечатися. Там же, на місці, у колгосп і записався. Вони одразу і волів забрали, і корову вивели. По решту, сказали, «завтра прийдемо».

— А чого ж ти віддав? — Макар не йняв тому віри. — До мене теж приходили. Та й не погодився.

Дядько Михайло перехилив чарку.

— Ото дарма ти, Макаре. Двічі вони не приходять. — І раптом ухопив його за руку і так страшно-страшно глянув в очі. — Утікай. Бери жінку, дітей і біжи світ за очі, як я.

— Та як же я хату кину? Господарство? Одного поля кілька гектарів, пшениці, проса... Коні, корови, гуси... Пасіка. Усе важкою працею добувалося. А люди, які в мене працюють? А нова хата, що будується? Ти при своєму розумі — то все кинути?

Поки Макар підвищував голос, Віра з Уляною теж не відставали й дедалі гучніше виводили свою пісню:

Не вийду, козаче, не вийду, соколе,
Мене мати лає, гулять не пускає.
Брешеш, дівчино, брешеш, рибчино,
Брешеш, серденья, утіхо моя!

І чоловіки, зрозумівши натяк, стихили голос:

— Макаре, та краще все кинути й цілим лишитися, ніж пропасти безвісти. Гроші завше заробити можна.

— А хто ж пропадає? Я тут більше десяти років прогарував. І куди ж мене з моєї землі?

Михайло схилився до Макара.

— Послухай мене! Був у нас у сусідньому селі Якименко Степан. Добрий господар. Найкращий бджоляр на десяток сіл. Його пасіка такий мед давала, що другого такого й не знайдеш. Раз — і згинув. Тепер на його полі місцевий колгосп цибулю й часник засадив, а вулики кудись вивезли. А в хаті клуб тепер збирається, газети з центру читають.

Тут уже Петро не витерпів:

— А вража ж сила. Як таке коїться, то ті клуби палити треба!

— Та палять, палять. Збираються малими групами, ховаються по лісах. І клуби палять, і вагони з зерном теж. Ті самі, що їх колгоспи збирають, щоб на Москву відправляти.

— Палять? — Петро не вірив, що таке можливо.

— І не тільки. Худобу з загонів випускають.

— Так, може, вони і покажуть їм? Налякають цих... Цих... — Петро ще ніколи не лаявся при матері, тож і зараз не міг дібрати потрібного слова, лише кидав погляди на матір та батька. — Я теж так хочу. Показати їм, що нас чіпати не можна.

Михайло скуйовдив його волосся, тоді схопив за загривок і притягнув ближче до себе, гучно шепочучи:

— Тільки від того сільради ще більше лютують і ще більше відбирають. До нас прийшли після того, як кілька вагонів продукції ті гарячі молодики з рейок спустили.

— Так справедливо ж!

— Справедливо. Щоб чужим зароблене кровною працею не дісталося. Тільки це наша справедливість. А в них своя. Кого з них зловили, тих і постріляли на місці ж. Тому сиди, хлопче, і не сіпайся, бо як зловлять — на всю родину лихо буде.

Макар недовірливо глипнув на гостя — чи не бреше. Але надто скорботним було осунуте обличчя Михайла. Крізь дірку в ковдрі Люба глянула на Уляну, і серце в неї аж упало в грудях від побаченого: тітка співає, а сльози по щоках так і течуть.

Та було б не рубати зеленого дуба,
Та було б не сватати, коли я не люба.
Правда, дівчино, правда, рибчино,
Правда, серденя, утіхо моя!

Любі раптом так нестерпно захотілося сховатись, що вона накрилася з головою, тільки б не чути й не бачити того дивного дійства і тих страшних розмов. Але хоч і не дивилась, ніяк не могла припинити слухати. І ті голоси формували перед нею картину.

— А ви не знаєте, що Андрій теж поїхав? Наш старший брат.

— Коли? — Віра так здивувалась, що й співати перестала.

— Тижні зо два буде. В Росію. До жінчиних родичів. Ті сказали, що знайдуть йому роботу при інституті, буде вчителювати. У партію

вступив, бороду зголив. А все майно тут лишив, на потреби колгоспу.

— А ви тепер куди?

— У Німеччину чи Францію. Як Бог дасть. Макаре, підкажи, куди нам там податися, де роботу знайти?

Навіть крізь ковдру Люба відчула гострий запах тютюну. Макар, який ніколи не палив у хаті, раптом порушив ту давню традицію й заповонив кімнату їдким димом.

— Макаре, їдьмо з нами? Ти ж уже все там знаєш — і тебе знають. Виїдемо собі тихенько, вивеземо краму на перший час: їжі, сукна, борошна. Трохи продамо й будемо з того жити, а там і роботу знайдемо. На дві сім'ї справа краще піде, на ноги швидше станемо.

На якусь мить Любі здалося, що вони погодяться. І вона зі здивуванням відчула, що рада цьому: вже уявляла, як її ноги в нових німецьких черевичках топчуть стежки, про які вона щойно читала; як спостерігає крізь прозорі шибки у вікнах біляві коси дівчаток та їхні уроки музики з худими й такими ж білявими хлопчиками; як бачить новенькі й блискучі машини або навіть — найсміливіша думка — опиняється всередині. І та машина везе її, Любу Деревську, дівчинку з маленького українського села, прямими й довгими дорогами по місту, де з усіх вікон грає музика й пахне Елізиними пряниками.

Гучний скрип лавки вирвав Любу із солодких мрій, що плавно переходили в сон. Вона здригнулась, і ковдра зісковзнула з обличчя, відкриваючи вид на кімнату. Та всі в хаті були надто захоплені розмовою, щоб помітити одну маленьку дівчинку, яка вже давно мала спати. Макар мовчки встав і поклав руку гостеві на плече — то означало «ходімо». Петро теж піднявся разом із ними. Люба почула скрип дверей і зрозуміла: вони вийшли з хати в нічну темряву. Дівчинка не бачила, але точно знала, куди ті рушили. Дитина шкірою відчувала, як двоє, гість і її батько, йдуть нічним полем і наближаються до голого двоповерхового велета з роззявленою пащею й чорними щоками — нової хати з іще сирими стінами й зяючими дірками на місці вікон і дверей. То ж Макарова гордість, дітище, яке він виношував спершу в думках, а потім і наяву не менше, ніж Віра виношувала всіх своїх дітей: від Петра до Олексійка. І то був його якір, який нізащо у світі не дав би зірватися з насидженого місця вже зараз і покинути все напрацьоване.

Віра в цей час займалась іншим священнодійством — чи пак святотатством, тут як глянути, — відчиняла ШАФУ. На якусь мить Любі навіть здалося, що її багате черево засяяло, варто було матері прочинити двері, хоч і розуміла, що то була лише дитяча уява. І раптом, як ніколи до цього, Віра стала виймати припаси. Набиваючи клунок за клунком печенею, сухофруктами, сиром та пирогами, усе примовляла: «То щоб діточки були ситі, бо дорога чекає вас далека». Тоді відчинила скриню в самому кутку кімнати, дістала кілька великих відрізів кольорового сукна: «То їм на спіднички та кофтинки. На перший час стане». А потім тихенько так розгорнула один відріз, дістала звідти новенькі радянські карбованці та всунула в руку тітці Уляні: «Чоловікові не кажи. Нехай буде на чорний день». Варто було жінці торкнутися тих карбованців, як вона вся затрусилася, зблідла й осіла на підлогу. Віра сіла поруч, обняла за плечі, і так вони й сиділи, тихенько плачучи та прикушуючи губи. То було так дивно: бачити завжди усміхнену маму в сльозах і розуміти, що дорослі навмисно плачуть тихо, щоб молодших не побудити.

Аж раптом двері скрипнули, і Віра враз стрепенулася, схопилася на ноги, очі хусткою витерла і вийшла наперед, даючи Уляні час привести себе до ладу. Люба розуміла, що зараз відбувається щось украй важливе, але ніяк не могла уявити, чого слід чекати: батько пристав на пропозицію дядька Михайла, і тепер їм доведеться вирушити до Німеччини разом? Чи переконав залишитися? І тепер мати сім'я поселиться з ними. На якусь коротку мить Люба навіть уявила, наскільки веселим стане життя з такою кількістю нових братиків і сестричок. Але достатньо було лише глянути на матір, щоб зрозуміти: не судилося тим бажанням збутися. Віра з Уляною налили чоловікам і собі ще по чарці, випили не чокаючись та й сіли всі разом доправляти ніч. Їли мовчки, аж поки не почули других півнів.

— Пора нам у дорогу, — коротко кинув Михайло і стиснув руку дружини.

Уляна мовчки встала й тихесенько рушила будити дітей. Люба похапцем заплющила очі, щоб не видати себе, і лише слухала, як усі разом — нічні гості та господарі — вийшли з дому. Тут уже не втрималася і кинулася до вікна. У тьмяному передсвітанковому світлі бачила, як виводять уже ситих коней, знову надягають упряж, вантажать на віз Вірині подарунки. Бачила, як Макар із Петром

виносять із погребів кілька мішків зерна, олії, яєць, вівса коням та скидають туди ж — нехай буде, в дорозі знадобиться.

— Пишіть нам, як облаштуєтеся, — Макар намагався говорити спокійно, але легке тремтіння в голосі видавало хвилювання. — І нехай вас Бог оберігає.

Гості перехрестилися й рушили, за кілька довгих митей зникнувши з обрії, наче їх і не було. Тихо-тихо, що й жодний собака голосу не подав. Люба почула кроки на порозі й знову шмигнула під ковдру, підлаштувавши маленьку дірочку, крізь яку побачила, як батьки з Петром повернулися до хати й посідали за стіл.

— Макаре, що робити будемо? Ти сам чув: небезпечно тепер.

Та замість відповіді Макар лише мовчки смалив цигарку. Петро сів поруч і собі попросив тютюну. Втягнув, закашлявся.

— А вони справді можуть усе відібрати? Отак просто?

— Не знаю. Думати треба. Грошей у нас достатньо, щоб добудувати хату. Або купити меншу десь, в іншому місці. А з господаркою можна дивитися. Після Покрови поїду на ярмарок і попитаю, як можна скоротити господарку: що продати, а що залишити.

Віра сиділа поруч із чоловіком і гладила його плече. Люба добре знала: мати робить так, коли чогось від батька хоче, — маленька невинна ласка перед великим проханням. Макар теж добре знав звички дружини, і вони йому подобалися.

— Може, продамо ті гуси, трохи курей? Тоня ж іще зовсім маленька, а так із ними мучиться. Нам для прожиття на яйця і супчик небагато треба. А гроші вже будуть.

Але сьогодні, уперше за всі роки, скільки Люба спостерігала цей маленький ритуал, він просто перехопив її руку, зупинивши цю ласку, і обережно стиснув.

— Не поспішай, Віро. Тут добре думати треба. Втратити все, бо хтось інший боїться, — діло нехитре. Здобути назад — ото буде непросто. Лягати пора: світає скоро. А на свіжу голову завтра подумается краще.

Сказав, а сам вийшов із хати, уперше в житті забувши недопалок на тарілці. Люба лежала й прислухалась до звуків у домі: ось мати прибрала зі столу, а Петро перестелив постіль для сну, ось вони розмістилися кожен на своє лежало та швидко забулися неспокійним сном. До Люби ж сон не йшов узагалі. Щойно небо почало світлішати,

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ